

ЖДАНКІНА

УДК 347.4

Лариса Костянтинівна
innavegera@gmail.comКЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗАРАХУВАННЯМ ЗУСТРІЧНИХ ОДНОРІДНИХ
ВИМОГCLASSIFICATION OF THE OF CIVIL COMMITMENT TERMINATING BY
OFFSET COUNTER CLAIMSаспірант Інституту
законодавства Верховної
Ради України

Досліджено природу та основні риси відносин припинення зобов'язання зарахуванням однорідних вимог. Визначені можливі критерії детермінації припинення зобов'язання зарахуванням однорідних вимог. Проаналізовано особливості та значення часового критерію для відносин припинення зобов'язання зарахуванням.

Исследована природа и основные черты отношений прекращения обязательства зачетом однородных требований. Определены возможные критерии детерминации прекращения обязательства зачетом однородных требований. Проанализированы особенности и значение временного критерия для отношений прекращение обязательства зачетом.

The nature and main features of the relations of the commitment terminating by offset counter claims was disclosed. The possible criteria for the determination of the civil commitment terminating by offset counter claims were determined. The features and values of the time criterion for the termination of the civil commitment were analyzed.

Ключові слова: зобов'язання, припинення зобов'язань, припинення зарахуванням, однорідні вимоги, строк виконання зобов'язання

Ключевые слова: обязательства, прекращение обязательств, прекращение зачетом, однородные требования, срок исполнения обязательства

Keywords: commitment, commitment terminating, terminating by offset counter claims, commitment executing time

ВСТУП

Проблема належності виконання зобов'язань в цивільних відносинах є ключовою, як в доктринальній, так і практичній площинах існування цивільних відносин. Якщо з точки зору цивілістики важливим є теоретичне обґрунтування та методологічне забезпечення механізму припинення зобов'язання зарахуванням та правовий статус сторін таких правовідносин, то з точки зору практики цивільних відносин важливими є наслідки відносин припинення. Останнє розкривається через внутрішню структуру, причини та способи реалізації таких правовідносин, але пізнання таких процесів вимагає всебічного дослідження самого інституту припинення зобов'язань. В цьому контексті досить потужним і нетривіальним інструментом наукового пізнання є класифікація та детермінація видів припинення цивільного зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог. Класифікація дає змогу не лише виокремити різні види, а відтак і різні способи реалізації відносин з приводу припинення зарахуванням. Різні підходи та способи класифікації дають також і можливість всебічного охоплення факту юридичної дійсності та його місця в правовій реальності з точки зору тих чи інших важливих для класифікації критеріїв, які роз-

кривають зв'язок правовідносин з іншими формами існування їх суб'єктів.

Ступінь наукового дослідження теми

Проблематика відносин припинення зобов'язань зарахуванням була розроблена різними вченими, зокрема такими як Дзера О.В., Крат В.М., Кривцов А.С., Музика Т.О., Пригуза П.Д., Трут Д.В., Чайка І.В. та інші. Але при цьому відсутні більш-менш ґрунтовні дослідження щодо класифікації та детермінації окремих видів відносин з припинення зобов'язань зарахуванням однорідних вимог.

МЕТА РОБОТИ

Метою даної статті є дослідження окремих елементів правовідносин припинення цивільного зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог шляхом їх класифікації та спробою детермінувати за певними різновидами.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналіз теоретичних засад та положень цивільно-правової доктрини на себе звертає увагу той факт, що на сьогодні відсутні критерії та способи класифікації видів припинення цивільного зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог. Існує класифікація способів припинення зобов'язання

загалом, до якого як раз і відноситься такий спосіб як припинення зарахуванням. Така відсутність способів диверсифікації зарахування не означає цілісність та унікальність і однотипність цього цивільно-правового інституту – припинення зобов'язання зарахуванням однорідних зустрічних вимог – натомість свідчить лише про недостатню ступінь науково-теоретичного та практичного опрацювання його структурних елементів.

Аналізуючи структуру правовідносин з приводу припинення зобов'язань і враховуючи особливості їх припинення зарахуванням зустрічних однорідних вимог приходимо до висновку, що однією із критеріїв класифікації повинна бути ознака змістовності та предметності таких правовідносин.

Загалом існують дві більш менш усталені точки зору стосовно характеру предмету зобов'язання. Так, узагальнюючи теоретичні засади рецесії римського права Кривцов О.С. вказує на існування абстрактних та матеріальних зобов'язань, при цьому визначаючи в якості основного критерію їх диверсифікації реальність та осяжність предмету зобов'язання [2]. Натомість Музика Т.О., узагальнюючи практичні напрацювання вітчизняних та закордонних вчених, вказує на існуванні таких видів як альтернативне, факультативне зобов'язання, та зобов'язання із конкретним предметом [3]. Власне дана класифікація прямо витікає із норм Цивільного кодексу України та підтверджується цивільно-правовою доктриною.

З огляду на це доцільно запропонувати виділяти такі види припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог:

– припинення зарахуванням зобов'язання із конкретно визначеним матеріальним предметом. Мається на увазі припинення таких зобов'язань предмет яких є конкретно визначений сторонами, неподільний та такий, що не породжує альтернативності чи варіативності моделі поведінки суб'єктів зобов'язання;

– припинення зарахуванням зобов'язання із факультативним предметом. Факультативність при припиненні зарахуванням означає, що якщо не можливо здійснити зарахування однорідних вимог, що є предметом зобов'язання то сторони зобов'язання можуть здійснити зарахування інших вимог, що заздалегідь визначені угодою між ними, але не є основним її предметом.

Подібна класифікація покликана спростити або нівелювати можливі суперечності між сторонами зобов'язання стосовно предмету, щодо якого відбувається зарахування. Отже, якщо при припиненні зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог сторони вчиняють цілком конкретні дії стосовно один одного, тобто припиняючи зобов'язання, що витікає з договору, не виникає питання стосовно обсягу, вартості чи інших якісних характеристик зобов'язання то такі правовідносини характеризуються як відносини, що мають конкретний єдиний навіть матеріальний предмет.

Якщо ж зобов'язання самі по собі мають складну структуру, а також множинність предмету відносин, то при їх припиненні зарахуванням однорідних вимог, боржник, у випадку неспроможності виконати

конкретне зобов'язання може опиняється в ситуації, коли зобов'язання можуть бути припинені зарахуванням іншого предметного елементу зобов'язань виконати який як раз боржника має можливість. Подібний випадок має місце зокрема в тих зобов'язаннях в яких предмет визначається одночасно і річчю, і окремою дією пов'язаною із такою річчю. Але оскільки припинення зобов'язання зарахуванням можливо виключно за умови однорідності предмету відносин зобов'язання, то вбачається за логічне факультативність вважати не стільки класифікаційною ознакою, скільки додатковою характеристикою відносин припинення, коли зарахування відбувається стосовно предмету за згодою обох сторін.

Важливим аспектом є механізм реалізації такого виду припинення. В цьому контексті слід звернутися до точки зору Музика Т.О., яка зазначає, що питання про належність і дійсність способу, яким оголошено заяву про вибір предмету зарахування, слід вирішувати так: головним критерієм має бути те, що уповноважена на вибір сторона у визначений договором чи законом строк здійснила всі необхідні заходи, щоб повідомити іншу сторону про здійснення вибору. Причому погодження вибору з іншою стороною не потрібно, хоча й повідомити про свій вибір необхідно, незалежно від того, хто має право вибору. Якщо право вибору належить кредиторіві, то боржнику має бути повідомлено про те, який саме предмет зобов'язань підлягає зарахуванню (в силу вимоги до однорідності, необхідно врахувати можливість вчинення обопільних дій щодо зарахування предмету зобов'язань), це буде фактично дія кредитора, яка зумовлює належне виконання зобов'язання боржником. Якщо право вибору належить боржнику, то він вчиняє такі ж дії [4]. При цьому на нашу думку, вибір предмету зарахування при припиненні цивільного зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог логічно віднести до компетенції кредитора.

В якості наступного критерію класифікації видів зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення цивільного зобов'язання пропонуємо виділити критерій цілісності предмету зобов'язання, що припиняється.

Досліджуючи природу предмету зобов'язальних відносин Трут Д.В. на базі результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних цивілістів прийшов до висновку щодо існування таких видів предмету зобов'язання як подільні і неподільні. Тобто неподільними є такі зобов'язання які повинні виконуватися цілком, оскільки виділення складових його елементів чи часткове виконання суттєво зменшує чи змінює цінність самого зобов'язання [7]. Відтак можна прийти до розуміння що таке зобов'язання вчиняється однією дією або сукупністю дій, які мають очікуваний результат лише у випадку їх послідовного та своєчасного виконання.

З точки зору припинення зобов'язання зарахуванням вбачається за доцільне виділення таких форм цього способу:

– повне припинення зобов'язання зарахуванням;

– часткове припинення зобов'язання зарахуванням.

Дана класифікація покликана конкретизувати подальшу долю зобов'язальних відносин у випадку їх складного характеру або у випадку, якщо предмет таких зобов'язань не є однорідним чи простим та складається з кількох елементів. При цьому в самій угоді зобов'язання може не розкладатися на складові частини, але його природа обумовлюватиме подібну складеність.

Припинення зобов'язання зарахуванням може виконуватися або тільки повністю або частинами, особливо за умови диверсифікації строків виконання зобов'язання, що має складну структуру але характеризується певною повторюваністю або тривалістю в часі з виконанням однорідних повторюваних зобов'язань. Наприклад зобов'язання за договором поставки, банківських розрахунків тощо.

При цьому слід мати на увазі основну вимогу – однорідність зобов'язань що припиняються зарахуванням. Тобто навіть якщо зобов'язання припиняються зарахуванням але не в повному обсязі а частинами, що до речі прямо не суперечить нормам ЦК України, але має цілковиту доцільність з точки зору практики реалізації цивільних відносин особливо в сфері речових прав, то такі частини повинні бути однаковими, їх предметна компонента однорідна, а часові межі співставними.

В цьому контексті заслуговує на увагу точка зору Чайки І. В., відповідно до якої у випадку припинення зобов'язання зарахуванням сторони такого зобов'язання виходять із зобов'язальних відносин в будь-якому випадку, але можуть відновити такий юридичний зв'язок після здійснення зарахування зустрічних однорідних вимог. Втрата відносин зобов'язання відбувається навіть тоді, коли предмет зобов'язання є складним і зарахування відбувається щодо однієї його складової частини. На думку Чайки І.В. в такому випадку зобов'язання не поновлюються, а виникають заново [10]. Хоча насправді у випадку виникнення зобов'язань виникає питання стосовно джерел їх виникнення.

На нашу думку така позиція дослідника є дещо хибною, оскільки наприклад відносини де предметом зобов'язання є грошові розрахунки відбуваються послідовно і можуть здійснюватися частинами, що прямо витікає не лише з умов угоди, а прямо передбачено законодавством. Хоча логіка Чайки І. В. дозволяє уникнути важливого моменту – спірних питань стосовно визначення обсягу та виду тієї складової частини предмету зобов'язань щодо якого відбувається зарахування.

Важливо зауважити і на тому аспекті, що зарахування зобов'язань, предмет яких характеризується як подільний, можливе лише частинами що повністю однорідні одна до одної, а також за умови збігу в часі моменту виконання частин таких зобов'язань. Загалом подільність предмету зобов'язань розкриває широкі можливості до варіації способів їх виконання, що власне саме по собі зменшує вірогідність настання випадку коли відбувається припинення зобов'язань зарахуванням. Але слід акцентувати увагу на тому, що подільність

предмету зобов'язань означає можливість розділу складного зобов'язання на декілька окремих зобов'язань. А тому хибною буде вважатися точка зору, що припинення зарахуванням частини такого складного зобов'язання автоматично тягне за собою припинення всього зобов'язання.

Важливим критерієм класифікації, і що головне – єдиним, – на який прямо посилається законодавець є часовий критерій, а саме – момент виконання зобов'язання, який одночасно є моментом виникнення відносин припинення зобов'язання зарахуванням. Аналізуючи норму ст. 601 ЦК України [8] приходимо до висновку, що існують наступні види припинення таких зобов'язань:

- строк виконання яких настав;
- строк виконання яких не встановлений;
- строк виконання яких визначений моментом

пред'явлення вимоги.

З точки зору доцільності запровадження подібної класифікації слід зазначити, що віднесення конкретного випадку припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог до будь-якого з наведених вище видів обумовлює різні правові наслідки як для самого припинення, так і для відносин зарахування.

Як зазначає Крат В. дотримання вимоги щодо строку (терміну) має важливе значення для належного виконання зобов'язання. Оскільки правовим наслідком невиконання зобов'язання у визначений строк (термін) може бути прострочення як кредитора, так і боржника. У зв'язку з тим, що строки (терміни) виконання зобов'язання є різновидом цивільно-правових строків (термінів), на них у повній мірі поширюються відповідні вимоги встановлення, перебігу, спливу (ст. 251–255 ЦК України). Строк (термін) виконання зобов'язання по своїй суті відображає певну часову характеристику виконання зобов'язання [1]. Окрім цього слід зауважити і на тому, що строк є і умовою виконання зобов'язання, оскільки цінність такого зобов'язання уможлиблюється лише у випадку дотримання визначених договором строків.

Що ж стосується припинення зобов'язання зарахуванням, то ці правовідносини, як нами вже зазначалося, є похідними від правовідносин самого зобов'язання але мають місце як раз у випадку невиконання останнього. Тому строк настання правовідносин припинення є граничним строком в який такі зобов'язання мали бути виконанні. Відтак, якщо розглядати ситуацію, за якої строк виконання зобов'язань відомий, тобто встановлений в договорі або визначений іншим юридичним фактом, то момент, в який повинне відбуватися зарахування, як спосіб припинення зобов'язання, також стає визначеним.

Як зазначає Довгерт А.С. строк (термін) виконання зобов'язання встановлюється у вигляді календарної дати або періоду, а також може бути визначений подією, що має неминуче настати. В такому випадку зобов'язання підлягає виконанню з настанням цієї події або протягом певного періоду (через певний період) після настання такої події. Подія, яка може бути мірилом визначення строку, має бути такою, що

неминуче настане. Якщо в договорі вказується подія, яка може настати, а може і ні, ми маємо справу із зобов'язанням під умовою, і настання такої події буде не стільки терміном виконання, скільки умовою виникнення зобов'язання в цілому [9]. На практиці договірні відносини все ж таки тяжіють до чіткої детермінації строків виконання зобов'язань, що обумовлює їх включення до договору в якості ключових умов. Більше того, навіть у випадку визначення строків актами цивільного законодавства та при цьому наявності договору, вони [строки] дублюються в останньому, навіть якщо договір містить посилання на такий акт або цей акт є його невід'ємною частиною (додатком).

Отже, якщо у зобов'язань існує строк виконання, тобто той момент в часі коли вони мають бути виконані повному обсязі, що ознаменує або закінчення правовідносин або перехід їх в нову площину, то такий строк автоматично та потенційно вважається можливим строком настання відносин з приводу припинення зобов'язань зарахуванням у випадку неможливості їх виконання в спосіб визначений договором чи угодою. Це ключова характеристика строку початку аналізованого нами виду відносин і має надзвичайне значення з точки зору визначення підстав та правового статусу учасників нової форми відносин – відноси припинення.

Останній вид відносин припинення зобов'язань зарахуванням однорідних вимог – зобов'язань строк виконання яких визначений моментом пред'явлення вимоги – є доволі складним, оскільки сам характер виконання, накладає певні особливості і на сам механізм, і на правові наслідки припинення такого зобов'язання.

Подібна теза відкриває можливість для дискусії стосовно того, чи можна вважати момент неможливості виконання зобов'язання моментом початку відносин з приводу його припинення зарахуванням в силу того, що він витікає не з договору а є волею кредитора. Фактично зобов'язання припинення – це двосторонні відносини, а одностороння воля кредитора не може вважатися обставиною, що започаткувала такі відносини в силу її імперативності для боржника. Припинення зарахуванням виникає тоді коли існує згода обох сторін, тобто досягається консенсус, натомість вимога кредитора такий консенсус не породжує, ставлячи боржника перед фактом необхідності виконання зобов'язання в повній мірі.

ВИСНОВКИ

Складність цивільно-правового інституту припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог породжує в свою чергу складність при застосуванні різних способів та методів пізнання його природи і характеру відносин. Однак саме варіативність застосування інструментів пізнання розкриває як найкраще проблемні аспекти реалізації відносин припинення зобов'язання та їх правової наслідки.

В цьому контексті досить вдалими є такий інструмент наукового пізнання як класифікація.

Отже, встановлено, що загалом класифікувати відносини припинення зобов'язання зарахуванням однорідних вимог можна за наступними критеріями: предметна визначеність; цілісність предмету зобов'язання; за критерієм строку виконання (строком виникнення відносин припинення).

З точки зору предметної визначеності запропоновано виділяти такі види припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог: припинення зарахуванням зобов'язання із конкретно визначеним матеріальним предметом; припинення зарахуванням зобов'язання із факультативним предметом.

З точки зору критерію цілісності предмету зобов'язання, що припиняється, вбачається за доцільне виділення таких форм цього способу: повне припинення зобов'язання зарахуванням; часткове припинення зобов'язання зарахуванням.

Класифікація в основу якої покладено критерій строку виконання зобов'язання або строку виникнення відносин припинення (оскільки ці строки збігаються в часі) дає змогу виокремити відносини припинення з визначеним строком, не встановленим строком та строком визначеним моментом пред'явлення вимог (який автоматично детермінує момент можливого настання відносин припинення).

Список використаних джерел

1. Крат В. Загальна характеристика строку (терміну) виконання зобов'язання / В. Крат // Мала енциклопедія нотаріуса. – № 5(71). – 2014. – С. 12-18
2. Кривцов А.С. Абстрактные и материальные обязательства в римском и в современном гражданском праве / А.С. Кривцов. – М.: Статут, 2003. – 314 с
3. Музика Т.О. Альтернативне зобов'язання як особлива правова конструкція: теорія і практика застосування / Т.О. Музика // Юрист України. – № 2 (23). – 2013. – С. 63-78
4. Музика Т.О. Вибір у механізмі виконання альтернативного зобов'язання / Т.О. Музика // Серія ПРАВО. – № 22. – Том II. – С. 256-259
5. Пригуза П.Д. Зарахування зустрічних однорідних вимог: проблеми застосування / П.Д. Пригуза // Юридичний вісник України. – 2008. – № 15. – С. 8-9.
6. Продаєвич І.С. Систематизація підстав припинення зобов'язань / І.С. Продаєвич // Південно-український правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 109-111
7. Трут Д.В. Неподільність предмету зобов'язання як підстава виникнення солідарної множинності осіб / Д.В. Трут // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 532-541
8. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran3014#n3014>
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2010 – 928 с
10. Чайка И.В. Прекращение обязательств зачетом / И.В. Чайка // Человек. Преступление и наказание. – № 2 (57). – 2007. – С. 54-56